

Левітас Ф.А.,

завідувач кафедри методики суспільно-гуманітарної освіти та виховання
Інституту післядипломної педагогічної освіти
Київського університету імені Бориса Грінченка,
доктор історичних наук, професор

УЧИТЕЛЬ ЯК НОСІЙ ЦІННОСТЕЙ

У статті йдеться про формування політичної культури і ціннісних орієнтацій українського вчительства XIX–XXI ст. Автор намагався викласти власне бачення на творчий портрет сучасного педагога.

Ключові слова: українське вчительство, гуманістичні ідеї освіти, загальнолюдські і національні цінності.

Початок XXI ст. визначив глибоку кризу не тільки основ ліберального суспільства (політики, економіки, культури), а й змусив замислитися над майбутніми стандартами освітнього простору. Традиційно, на етапах розбудови української державності педагогічна складова посідає не останнє місце, що викликає помітний суспільний інтерес до проблеми навчання і виховання молоді. Не випадково на одному з шанованих українських Інтернет-ресурсів з'явився роздум політика-освітянина: «Наших сучасних дітей XXI століття вчать вчителі XX ст. за методиками XIX століття». Безперечно, у цьому висловлюванні є певне раціональне зерно. Але в той же час таке своєрідне запрошення до дискурсу вимагає осмислення педагогічної спадщини XIX – поч. XXI ст., хоча б на рівні узагальнень.

XIX ст. для України, для української освітянської спільноти було своєрідним «золотим часом». Просвітницька діяльність сучасників М. Пирогова, К. Ушинського, М. Драгоманова, Б. Грінченка, С. Русової є фундаментом сучасної педагогічної думки України. Для епохи «валуєвських циркулярів» та «емських указів» освітянин, вчитель мав виглядати таким собі знавцем предмета та суворим наставником молоді. Не випадково вчитель зображувався біля дошки з крейдою та довгою лінійкою чи указкою у руках, які на той час слугували основними засобами виховання старанності до навчання. Такий образ цілком відповідав чиновницькому гаслу: «Різка розум гострить та пам'ять збуджує» [1]. Але навіть у жандармській країні

та казарменій системі освіти – атрибуті імперської держави, – звучали голоси вчителів, відданих своїй професії, справі навчання та виховання молоді. Це були носії інших – демократичних, цивілізаційних, гуманістичних цінностей навчального процесу. Вони зазначали: «Що може бути кращим, піднесеним, ніж зв'язок з молодим поколінням, в якому плоди знань пробуджують прагнення до світу і правди» [2]. В умовах політичної реакції, соціальної невлаштованості більшості вчителів, низької заробітної плати, тиску з боку адміністрації освітяни були носіями важливих професійних орієнтацій і чеснот. Не випадково серед випускних робіт курсистів літніх педагогічних курсів Київського навчального округу зазначалося: «... педагогами називаються тепер ті, які поставили головною метою свого життя... працювати на користь підростаючої юні і студентів» [3].

Серед вчительства і викладачів було багато справжніх патріотів України, які навіть в умовах цензури намагалися зберегти і донести до молоді величну історичну спадщину своєї Вітчизни.

Про цей час згадує один із українських діячів Б. Ржепецький: «...дух український все-таки не заглух... Наприклад, учитель літератури несподівано прочитає Шевченківські “Думи мої, думи мої...”... Або вчитель історії, – безсумнівно, прихований українофіл – надзвичайно широко й цікаво розповість у класі про Запорозьку Січ... А коли одна з учениць не вивчила лекції про Січ, то він її завстидає: “Ваше прізвище кінчається на -ко, а ви не вивчаєте лекції про Січ”» [4]. Значне патріотичне піднесення існувало серед студентської молоді, ідеали якої окреслив молодий студент А. Лівіцький: «Подумайте, яка шляхетна мета – боротися за волю України. Адже селянство і робітництво нашої батьківщини поневолені не тільки соціально, але й національно, і тому ми мусимо боротися за них, за українських селян і робітників...» [5].

На крутих поворотах історії українське вчительство демонструвало свою громадянську позицію, непоказовий патріотизм, розуміння викликів часу. Так, зовсім несподіваним для царату стала заява вчителів київських літніх педагогічних курсів 1906 р. про необхідність упровадження в навчальний процес української мови разом з російською, обов'язкове вивчення учнями історії України, географії України, народознавства [6]. Зазначимо, що патріотична резолюція вчительства була прийнята на час спаду революційної боротьби в країні, існування цілої низки репресивних законів та

надзвичайного стану, запровадженого міністром внутрішніх справ П. Столипіним. Більшість патріотично налаштованих вчителів не залишилися байдужими до долі України і взяли активну участь у національно-визвольній революції 1917–1921 рр.

З самого початку радянської державності правляча комуністична верхівка декларувала широку програму освіти суспільства, основу якої складало поєднання навчання і комуністичного виховання молоді. Незважаючи на обов'язковість сприйняття нормативних ідеологічно-партійних декретів, українське вчительство стало носієм національних цінностей у нових історичних умовах. Наприклад, сотні майбутніх вчителів, які навчалися на київських трирічних педагогічних курсах ім. Б. Грінченка у 1922–1925 рр., слухали лекції виключно українською мовою. Поряд з обов'язковим вивченням ідеологічних курсів значний інтерес викликали педагогіка, психологія, етика, курси з українознавства (комплекс суспільно-гуманітарних дисциплін).

Слід зазначити, що серед студентів-грінченківців вирізняється постать М.М. Грищенка – людини, яка у свій час стала сподвижником В.О. Сухомлинського, педагогічні ідеї якого були спрямовані не лише на засвоєння певної суми знань, а й на формування ціннісних орієнтацій учнів: любові до рідної землі, шанування своєї родини, друзів, близьких, сусідів, самовідданий праці як основи життя суспільства [7].

Тоталітарна влада добре розуміла значущість, роль і місце вчителя в навчально-виховному процесі, а тому намагалася використати педагогічні кадри для зміцнення радянської системи. Не випадково очільник більшовиків В. Ленін на початку 1920-х років проголосив: «В нашому суспільстві вчитель буде поставлений на “незану висоту”». Але, як засвідчило реальне життя, ленінський вислів залишився не більше ніж декларацією. Тоталітарна влада не тільки намагалася тримати під постійним контролем вчительство, а й вдавалася до репресій. Так, у другій половині 1930-х років прокотилася хвиля арештів серед педагогів, яких було звинувачено в українському буржуазному націоналізмі. Погром, влаштований НКВС у київських школах, поставив на межу катастрофи 1937–1938 навчальний рік у столиці.

Ідеологічна модель радянської освіти будувалась на стійких компартійних ідеологіях, які розглядали людину як гвинтик потуж-

ної тоталітарної системи, а мотивами до освіти слугували необхідність відданості ідеям В. Леніна–Й. Сталіна, комуністичній партії і готовності до будівництва комуністичного суспільства. Казармена система освіти активно пропагувала соціалістичний колективізм, засуджуючи індивідуалізм й особисті прагнення людини; висміювалися милосердя і гуманізм як «попівщина», ідеологічні штампи і стереотипи розглядалися як єдино правильні погляди на розвиток суспільства і людини в ньому. Спроби будь-яких дискурсів, пошук наукових і суспільних альтернатив могли стати трагічними в долі кожної людини.

За всіх складних суспільно-політичних процесів і критичного осмислення минулого зазначимо, що більшість вчителів професійно і самовіддано виконували свої обов'язки. Аналіз морально-етичного образу молодих людей передвоєнних 1930-х років свідчить про їх високі патріотичні почуття, національні та інтернаціональні погляди, готовність до активної суспільно-політичної та трудової діяльності, захисту Вітчизни. Найкращим свідченням цього є подвиги та жертвовність українського народу в роки Великої Вітчизняної війни, особливо молоді. «Ми б'ємося за те, чому немає ціни в світі – за Україну», – так писав про ті події великий О. Довженко.

Загалом радянська педагогічна думка залишила по собі суперечливі враження щодо форм управління, змісту і структури навчання та виховання. Безперечно, з перших і до останніх днів існування цієї системи вона була однією з ідеологічних клітин тоталітарного організму. Парадокс радянської освітньої моделі саме й полягає в тому, що більшість передових і творчих педагогів орієнтувалися не на догматичні концепції командно-адміністративної системи, а на велику безсмертну спадщину К. Ушинського, А. Макаренка, В. Сухомлинського, Ш. Амонашвілі та ін., надаючи перевагу формуванню у молоді людини різноманітних чеснот і духовних переконань.

Трансформація українського суспільства на початку 1990-х років досить суттєво вплинула на школу і весь освітній простір. Слід відверто зазначити – вітчизняна педагогічна думка виявилася неготовою дати відповіді на складні виклики часу. До речі, частина представників академічної педагогічної науки, використовуючи іноземні гранти, перетворилася на пропагандистів зарубіжних цінностей (індивідуалізму як способу визначення особистості;

зневажливого ставлення до соціуму і оточуючого суспільства; критичного оцінювання минулого свого народу; меншовартісному ставленні до національних цінностей тощо). Соціально-економічна криза першої половини 1990-х років призвела до суттєвих втрат висококваліфікованих педагогічних кадрів. На зміну вчителям старої школи прийшло покоління людей досить далеких від освітньої сфери, без розуміння тих гуманістичних цінностей і завдань, яким має служити справжній педагог. Професійний образ сучасного вчителя зорієнтований виключно на місії менеджера-організатора навчального процесу. За такої системи освіти виховний потенціал навчання набуває другорядного значення, пріоритетним стає лише здобування знань, які в майбутньому мали сприяти успішній кар'єрі молодій людині. Трендом-супутником навчального процесу стали загальні ідеї свободи, демократії. Як візії власної успішності – споживацтво, матеріальна забезпеченість. Ідеї української, народної, козацької педагогіки, які будувалися на засадах товариства, колективізму, відповідальності перед суспільством, стали об'єктом висміювання або вважалися анахронізмом. Не випадково такі зміни педагогічних орієнтирів, схоластики в педагогіці призвели до глибоких деформацій у суспільній свідомості, в загальній кризі моралі, духовності. Проблема виявилась настільки складною і актуальною, що сьогодні міжнародні урядові та неурядові інституції розглядають інформаційно-психологічну і духовну безпеку суспільства в глобальних вимірах як важливу складову сучасності.

В умовах сьогодення повертається розуміння того, що цивілізаційні цінності (життя, честь, гідність і свобода людини) не мають національних кордонів, часових і просторових меж. Набуває нового звучання українська педагогіка, яка історично ґрунтувалась на високих почуттях патріотизму, національної гідності, працьовитості, толерантності. А відтак зростає роль вчителя як носія цінностей. Варто згадати прекрасні слова письменника Ю. Яновського про роль і місце педагога: «Вчитель не собі належить, а народові».

На нашу думку, сучасному педагогові як носієві цінностей мають бути притаманні такі риси:

- вірність гуманістичним і демократичним ідеям, повага до дітей, вміння навчати і організовувати дитячий колектив на добрі і важливі справи;

- прагнення до самовдосконалення, переймання передового педагогічного досвіду, комунікації зі своїми колегами;
- активна громадянська позиція, патріотизм; учитель як приклад у повсякденності (побуті, культурі поведінки, ставленні до оточуючого світу, до рідних, близьких, товаришів, колег);
- відповідність вимогам сьогодення, налаштованість на оптимізм у викладанні та вихованні молоді, розуміння сучасних викликів і суспільних перспектив.

Моделлю формування сучасного вчителя, на нашу думку, може стати ідея служіння суспільству, народу, дітям. Прихильником цієї ідеї є колектив Київського університету імені Бориса Грінченка. Не випадково духовним лідером Університету є Борис Дмитрович Грінченко – провідний педагог і громадський діяч ХІХ ст. Саме його перу належать рядки з вірша «Учителям», пронизані глибокою повагою і вдячністю цим людям за їх нелегку працю, яку пізнав і сам митець під час учителювання у сільській школі в с. Олексіївці.

*Великії серця, великі розуми!
Я змалечку до вас мов до рідні тулився:
Ви сяєвом своїм виводили з тітьми
Мій розум, поки він, ізріши, в силу вбився.
<...>
Безмірна дяка вам, великій творці!
У храмі вашому покірно я схиляюсь –
І вслід за вами йти, небесні посланці,
Аж поки я живу – побожне присягаюсь.*

Джерела

1. ЦДІАК України. – Ф. 707. – Оп. 317. – Спр. 549. – Арк. 8 зв.
2. Там само. – Арк. 10.
3. Там само. – Спр. 556. – Арк. 41.
4. Левицька М. На грані двох епох / М. Левицька. – Нью-Йорк, 1972. – С. 8.
5. Там само. – С. 9.
6. Українській Вестник. – 1906. – № 14 – С. 965–967.
7. ЦДАВОУ. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 635. – Арк. 6–20.

В статье речь идет о формировании политической культуры и ценностных ориентаций украинского учительства XIX—XXI вв. Автор пытался изложить собственное видение творческого портрета современного педагога.

Ключевые слова: украинское учительство, гуманистические идеи образования, общечеловеческие и национальные ценности.

The article presents the formation of political culture and value approaches of Ukrainian teachers in the XIX—XXI centuries. The author tried to share his own view on modern teacher's creative portrait.

Key words: Ukrainian teachers, humanistic ideas of education, human and national values.

УДК 37.013:378

Мартиненко С.М.,

завідувач кафедри початкової освіти

та методик гуманітарних дисциплін Педагогічного інституту

Київського університету імені Бориса Грінченка,

доктор педагогічних наук, професор;

Кипиченко Н.С.,

аспірантка, викладач кафедри початкової освіти

та методик гуманітарних дисциплін Педагогічного інституту

Київського університету імені Бориса Грінченка

ПОГЛЯДИ К.Д. УШИНСЬКОГО НА ПЕДАГОГІЧНИЙ ТАКТ ЯК СКЛАДОВУ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВЧИТЕЛЯ

У статті на основі вивчення науково-педагогічної спадщини К.Д. Ушинського схарактеризовано погляди вченого на дотримання вчителем педагогічного такту під час взаємодії з учнями; визначено актуальність окресленої проблеми для сучасної підготовки вчителів.

Ключові слова: науково-педагогічна спадщина К.Д. Ушинського, педагогічний такт, професійна майстерність учителя.

У плеяді славних українців ім'я видатного педагога, вченого Костянтина Дмитровича Ушинського посідає вагоме місце, адже його творча спадщина відома не лише широкому колу вітчизняних просвітителів, а й світовому педагогічному простору. Науковець залишив спадщину, яка, на нашу думку, є величезним внеском